

Abay Kunanbayevin yaradıcılığında sözün hikməti

Könül Əliyeva

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: eliyevpervin1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2700-4859>

Annotasiya. XIX əsrdə qazax xalqının istər ictimai-siyasi, istərsə də mədəni həyatında baş verən bir sıra dəyişiklikləri yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi dəyərləndirmək olar. Belə ki, Qazaxıstanda hökm sürən feodal-patriarxal münasibətlərinin güclü qalıqları, qəbilə və tayfalar arasındakı ziddiyyət, bay və dini hakimlərin hökmranlığı vahid dövlət yaradılmasına imkan vermirdi. Şairin gənclərə ünvanladığı “Əqliyyə” əsəri onun yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur. “Əqliyyə” fəlsəfi-didaktik əsəri ilk dəfə 2017-ci ildə Azərbaycan dilində oxuculara təqdim olunmuşdur. 45 hikmətamiz sözdən ibarət olan “Əqliyyə” əsərində yazıçı dövrün çatışmazlıqlarını göstərir, nicat yolunu xalqın maariflənməsində görürdü. Feodal zülmündən əziyyət çəkən qazax xalqı indi də çarizmin müstəmləkəçi qanun və qaydaları ilə yaşamağa məhkum oldu. Xalq yerli feodallar və çar məmurları tərəfindən istismara məruz qalır, son dərəcə amansız vergi verməyə məcbur edilirdi. Bütün bunlar qazax xalqının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatına, habelə ədəbiyyatına mənfi təsir göstərirdi.

Açar sözlər: Abay Kunanbayev, “Əqliyyə”, qazax ədəbiyyatı, elm

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.009>

Məqaləyə istinad: Əliyeva K. (2020). *Abay Kunanbayevin yaradıcılığında sözün hikməti.*

“Müqayisəli ədəbiyyatşünaslıq”, № 2, səh. 88-92

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 15.10.2020; qəbul edilib – 25.10.2020

Wisdom of word in Abay Kunanbayev’s creativity

Konul Aliyeva

Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: eliyevpervin1@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-2700-4859>

Abstract. A series of changes happened in the socio-political as well as cultural life of the XIX century Kazakh literature could be treated as the beginning of a new stage. Thus, the strong remains of feudal-patriarchal relations, confrontations among tribes and families, the reigning of religious judges in Kazakhstan did not let to found a unit state. The poet’s work “Aqliyye” through which he addressed to the youth is considered as the pick of his creativity. First time the philosophical-didactic work “Aqliyye” was introduced to the readers in the Azerbaijani language in 2017. The poet introduces the challenges of his time in the work which comprised of 45 words of wisdom and claims that the salvation of the nation is only through enlightenment. The people suffering from the feudal torture are sentenced to live with rules and law of tsarism. The people had to pay unaffordable taxes and exploited by the local tsarism representatives. All these used to have negative impact on the socio-political, socio-economic life as well as literature of the Kazakh people.

Keywords: Abay Kunanbayev, “Aqliyye”, enlightenment, the Kazakh literature, science

<http://dx.doi.org/10.29565.cls.009>

To cite this article: Aliyeva K. (2020) *Wisdom of word in Abay Kunanbayev’s creativity.*

“Comparative Literature Studies”, Issue II, pp. 88-92

Article history: received – 15.10.2020; accepted – 25.10.2020

Giriş / Introduction

XIX əsrdə qazax xalqının istər ictimai-siyasi, istərsə də mədəni həyatında baş verən bir sıra dəyişiklikləri yeni bir mərhələnin başlanğıcı kimi dəyərləndirmək olar. Belə ki, Qazaxıstanda hökm sürən feodal-patriarxal münasibətlərinin güclü qalıqları, qəbilə və tayfalar arasındakı ziddiyyət, bay və dini hakimlərin hökmranlığı vahid dövlət yaradılmasına imkan vermirdi. Hələ XVIII əsrdən orada məskunlaşmağa başlamış ruslar tərəfindən Qazaxıstan işğal olundu. XIX əsrin ortalarından etibarən bu ərazi Rusiya İmperiyası tərəfindən idarə olunmağa başlandı. Feodal zülmündən əziyyət çəkən qazax xalqı indi də çarizmin müstəmləkəçi qanun və qaydaları ilə yaşamağa məhkum oldu. Xalq yerli feodallar və çar məmurları tərəfindən istismara məruz qalır, son dərəcə amansız vergi verməyə məcbur olurdu. Bütün bunlar qazax xalqının ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi həyatına, habelə ədəbiyyatına mənfi təsir göstərirdi.

Əsas hissə / Main Part

Qazaxıstanın qabaqcıl fikirli ziyalıları ruslaşdırma siyasətinə qarşı çıxır, xalqın maariflənməsi və azadlığı uğrunda yorulmadan mübarizə aparırdılar. Bu təşəbbüsün əsasında Çokan Vəlixanov, İbray Altınсарin, Abay Kunanbayev dayanırdı. Onların yaradıcılığında hakim təbəqələrə qarşı nifrət hissi, haqsızlığa, ədalətsizliyə qarşı mübarizə aparmaq və s. kimi mövzular önəmli yer tuturdu. “Çokan Valixanov qazax xalqının mədəniyyəti tarixinə maarifçi-demokrat, səyyah, tarixçi, etnoqraf və folklorşünas kimi daxil olmaqla onun tarixi dönəmində mühüm rol oynayıb. Onun əsərlərində tarix, etnoqrafiya və digər elmlərin problemləri ilə yanaşı, xalq poetik yaradıcılığının inkişafı məsələləri, qazax nəğməkar şairlərinin sənətkarlığı, ədəbiyyatşünaslığın müxtəlif problemləri əsas yer tutur” [2]. Doğma xalqının mədəniyyəti tarixində əvəzsiz irs qoyub gedən bu böyük maarifçi, zəhmətkeşlərə humanist münasibət, qayğı göstərilməsini tələb etmiş, bir sıra ictimai islahatların aparılması fikrini irəli sürmüşdür.

Qazax yazılı ədəbiyyatının təşəkkül və inkişafında mühüm rol oynayan böyük maarifçilərdən biri də İbray Altınсарindir. “Maarifçi və pedaqoq İbray Altınсарin ilk qazax məktəbinin əsasını qoyur və qadınların təhsil almasına çalışır. O, qazax məktəblərinin şagirdləri üçün ilk dərs vəsaiti olan “Qırğız müntəxabatı” kitabını hazırlayır. Kitabda pedaqoqun “Gəlin, uşaqlar, oxuyaq”, “Biliklərə yiyələnən xalqlar”, “Kasıb olsan da, oğurluqla dost olma”, “Akının ədalətli sultana müraciəti”, “Yay”, “Çay” və digər şeirlərində müxtəlif səpkili ictimai-sosial, tarixi, etik-fəlsəfi, doğma təbiət səhnələri aydın və sadə formadan istifadə edilməklə qələmə alınmışdır” [1, s.105]. Nəsihətamiz şeir və hekayələr, publisistik əsərlər və s. müəllifi kimi tanınan bu maarifçinin əsərlərində cəhalət, nadanlıq, tüfeylilik tənqid edilir, bayların və xanların özbaşnalığı, ikiüzlülüüyü, xəsisliyi, qəddarlığı ifşa olunur, qoçaqlıq, igidlik işgüzarlıq kimi müsbət keyfiyyətlər təbliğ olunurdu.

XIX əsr qazax realist ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi, ictimai xadim Abay Kunanbayevin yaradıcılığı mənsub olduğu xalqın ölməz bədii irsidir. Yaradıcılığı qazax folkloru, poeziyası ilə sıx bağlı olan şair “200-ə yaxın şeir, 3 poema, 45 nəsr əsərinin müəllifidir” [3]. Abay yaradıcılığı rəngarəng olduğu kimi, mövzu dairəsi də geniş idi. “İlin dörd fəslində Qazaxıstan təbiətinin inikasından başlamış, köçərilərin məişətinə, təsərrüfatlarına, məşğələ və adətlərinə, etnoqrafiyasına, feodal təbəqələrin əxlaq və xarakterinə xas olan xüsusiyyətləri aydın görmək mümkündür”. Qazax xalqının vurğunu olan Abay kütlənin rahatlığı və azadlığı uğrunda daim mübarizə aparır, onları mədəni həyata səsləyirdi. Əsərlərində xalqın istək və arzularını, üzləşdikləri çətinlikləri, mübarizə əzmini tərənnüm edən müqtədər sənətkar xalqına hər zaman mənəvi dəstək olmuşdur. Dövrün çatışmazlıqlarını göstərməyə çalışan Abayı ona qarşı başlanan kəskin ittihamlar, hücumlar qorxutmurdu. Mütəfəkkir bədii əsərləri vasitəsilə xalqı talayan bay və xanları ifşa edir, cəmiyyətin eyiblərini amansızcasına qamçılayırdı. Bütün bunlar Abaya qarşı mürtəcə dairələrin düşmənçiliyi ilə nəticələndi, hətta bir neçə dəfə ona qarşı sui-qəsdlər də edildi. Bütün bunlara baxmayaraq, xalqın yanında olmağa çalışan şair ilk öncə böyük oğlunu, daha sonra kiçik oğlunu

itirdikdən sonra mənəvi cəhətdən sarsıntı, iztirab keçirir, kiçik oğlunun ölümündən 40 gün sonra vəfat edir.

Bir maarifçi kimi ən çox rus mədəniyyətinə bağlı olan Abay Kunanbayev rus dilinin, rus mədəniyyəti və incəsənətinin öyrənilməsinə ən aktual məsələ kimi irəli sürür, qan içən rus məmurları ilə xalqın maariflənməsində mühüm rol oynayan rus ziyalıları eyniləşdirmirdi. Şair fəlsəfi-didaktik səciyyə daşıyan “Qəqliyyə”lərinin (nəsihətlərinin) birində bu haqda belə deyir: “Elm, bilik, incəsənət ruslardadır. Qüsurlardan yaxa qurtarmaq və xeyrə çatmaq üçün rus mədəniyyətini bilmək lazımdır. Ruslar həyata açıq gözlə baxırlar. Əgər onların dilini bilsən, sən də gözlərin açılar, sən də həyatı dərk edərsən. Rus mədəniyyəti və dilini öyrən. Bu, yaşamaq üçün bir açardır. Əgər sən həmin açarı ələ keçirərsən həyatın yüngülləşər”. Abay rus dilini öyrənən gənclərin gələcəyinə böyük ümid bəsləyir, öz uşaqlarına rus dilini öyrədən valideynlərin bu təşəbbüsünü alqışlayırdı.

Şairin gənclərə ünvanladığı “Əqliyyə” əsəri onun yaradıcılığının zirvəsi hesab olunur. “Əqliyyə” fəlsəfi-didaktik əsəri ilk dəfə 2017-ci ildə Azərbaycan dilində oxuculara təqdim olunmuşdur. 45 hikmətamiz sözdən ibarət olan “Əqliyyə” əsərində yazıçı dövrün çatızmazlıqlarını göstərir, nicat yolunu xalqın maariflənməsində görürdü. Əsərin başlanğıcında şair yorulub əldən düşdüyünü, artıq həyatın faniliyini dərk etdiyini vurğulayır: “Yaxşımı yaşamışam, pismi – bilmirəm... Ömrümün çoxu gedib, azı qalıb, həyatımda hər şey olub... Və bir fikir mənə rahatlıq vermir: qalan günlərimi nəyə həsr edim?”. Özü ilə daxili dialoq quran şair bu haqda xeyli mühakimə yürütdükdən sonra qərara gəlir ki, kağız və qələmi özünə həmdəm etsin, fikirlərini kağıza köçürsün: “Bəlkə sözlərimdən hansısa kiminsə könlünə yatdı və o, həmin sözü özü üçün ya kağıza, ya da yaddaşına köçürdü. Belə olmasa, sözüm, necə deyərlər, özümdə qalar”. Bu qərar üzərində dayanan şair artıq yazmaqdan başqa bir məşğuliyyətinin olmadığını söyləyir, öz maarifçilik ideyalarını poeziya və nəsrin imkanları daxilində dilə gətirməyə çalışır.

Yazıçı qazax xalqını özbək, tatar, rus xalqları ilə müqayisə edir, öz xalqının gündən-günə ağırlaşan vəziyyətinə acıyırdı. “Əqliyyə”nin ikinci hikmətamiz sözündə bu haqda danışan şair qazaxların özbəkləri, noqay-tatarları, rusları necə lağa qoymaqlarını hələ uşaqlıqda eşitdiyini söyləyir: “Eh, özbəklərin ətkələri enli, nitqi isə insan nitqi yox, cırıltılıdı!... Ey, tatarlar, siz davadan qorxur, at belində yorulur, piyada gedəndə dincə bilərsiniz... Bu ruslar ağıllarına gələni edirlər. Ucsuz, bucaqsız səhrada alaçıq görün kimi ora cumur və hər deyilənə inanırlar”. Belə söhbətlərə qulaq asan şair sevinir və iftixarla gülürdü, heyran-heyran fikirləşirdi ki, qazax xalqına çatanı yoxdur. Halbuki əvvəllər qazaxlar özlərinə lazım olan geyimləri, hətta önlələri üçün kəfəni belə özbəklərdən alırdılar, əvəzinə verdikləri mal-qara üçün isə bir-birlərini axmaqcasına öldürərdilər. “Tatarlar qan-tər içində işləməyi bacarır, kasıblığa tab gətirir, var-dövləti necə toplayıb, cah-cəlal içində necə yaşamağı bilirdilər, hətta qazaxların say-seçmə varlıqlarını belə evlərinə buraxmırdılar. Ruslardan isə danışmağa dəyməz. Biz onların nöqərlərinə belə çata bilmərik”. Bəs hanı bizim əsl-nəcabətimizlə fəxr etməyimiz, qonşu xalqlardan özümüzü üstün bilməyimiz? Hanı mənəm sevinc dolu gülüşüm? – söyləyən şair bütün bunları çox böyük təəssüf hissi ilə qələmə alır, xalqının bu vəziyyətinə ürəyi yanırırdı.

Mütəfəkkir bütün bunların səbəbini insanların ticarətdən, sənət və elmdən uzaqlaşmasında, var-dövlət, hakimiyyət uğrunda bir-birinə düşmən kəsilib qruplara bölünməsində görürdü. İnsanlar yeni sənət öyrənmək istəmir, əkin əkmir, ticarətlə məşğul olurdular. “Ey mənəm xalqım, bu qədər təbii sərvətimiz olduğu halda, niyə yenə belə yoxsulluq içində yaşayırsınız? Xarici varlıqlar az da olsa dövlətin inkişafı üçün nə isə edirlər, bizim qazax bəyləri isə iki şeyi bacarır: çoxlu ət yeməyi və çoxlu arvad almağı” [1, s.105]. Müəllif hər kəsə xalqın güzarınının yaxşılaşması üçün faydalı bir işlə məşğul olmağı, başqa ölkələrə gedib müxtəlif sənət öyrənməyi tövsiyyə edir.

İnsanı ucaldan onun yüksək mənəvi keyfiyyətləridir. “İnsanda ən əziz şey ürəkdir... Qayğıkeşlik, mərhəmət və insana məhəbbət kimi ən yaxşı insani keyfiyyətlər ürəkdən gəlir”. “İnsanı irəli mehriban qəlbi və həssas ürəyi aparmalıdır, yalnız bu halda onun əməyi və var-dövləti mənə kəsb edir”. Böyük mütəfəkkir öz xalqına öyüd-nəsihətlər verir, onları ağılla iş görməyə dəvət edirdi: “Biz dünya görüşümüzü genişləndirməli, həyatın ilkin mərhələsində min bir əziyyətlə toplanmış sərvəti artırmalıyıq”.

Rus dilini bilməyin müstəsna əhəmiyyətini dəfələrlə qeyd edən şair “Əqliyyə”nin iyirmi beşinci bölümündə də bu mövzuya toxunur: “Rus dilini öyrənmək lazımdır... Ağıl və var-dövlət, inkişaf etmiş elm və yüksək mədəniyyət ruslardadır. Rus dilini bilmək göz açıb dünyanı görməkdir... Rus elmi və mədəniyyəti dünyanı dərk etməyin açarıdır”. Siz bu dilə yiyələnməklə halal yolla çörək qazanmağın müxtəlif yollarını öyrənə; aullarınızı çarın ədalətsiz qayda və qanunlarından müdafiə edə; xalqınızın dünyanın böyük xalqları arasında bərabərhüquqlu olması uğrunda mübarizə apara bilərsiniz.

Abay xalqını gözütöx, təvazökar olmağa təşviq edirdi. “Tamah insanı məhv edir. O qanda ehtiras odu yandırır, ehtiras isə xəstəlikdir, çünki insanı məst edir. Ehtirasın əsiri olan axmaq gözü ayağının altını görmədən başı açıq hara gəldi çapan səfehə bənzəyir”. İnsanlar tamahkar və xudbin olmaq əvəzinə, sahib olduqlarına qane olub xalqına fayda verməyi özlərinə borc bilməlidir. “Lovğalıq adamın nəyinə gərəkdir, o nəyə yarayır ki? Lovğaların nə vicdanı, nə də şəxsi ləyaqət hissi, nə böyük-böyük işlərə qabiliyyəti, nə də yüksək amalları olmur” [4, s. 203]. Sadəlik və təvazökarlıq insanın yaraşığıdır, lovğalıqla həyatda irəli addımlamaq mümkün deyil.

Məhəbbət, ədalət, səmimiyyət insan mahiyyətinin əsasıdır. İnsan ruhunun gücünün əsasını qəlbin həssaslığı təşkil edir. Ürəyi təkəbbür, acgözlük, yüngüllük və vecsizlikdən qorumaq lazımdır. Belə olan halda ürəkdə istənilən obraz təmiz güzgüdə olduğu kimi əks olunacaq. “Əgər ürəyin saflığı qorunub saxlanılmasa, bu halda onda əks olunan dünya təhrif olunacaq: o, yanlış, sönük olacaq” [4, s. 242]. Ruhun gücü ilə insan elmə yiyələnir, elmi inkişaf etdirməklə isə xalqın xeyrinə yönəlmiş faydalı işlər görür. Şairin fikrincə insanlar yalnız elm öyrənməklə dünyanın sirlərini, cəmiyyətin inkişaf yollarını öyrənə bilər. Böyük mütəfəkkir yazdığı əsərləri ilə “İnsanları elm oxumağa, müdriklərdən nümunə götürməyə, zəhmətə qatlaşmağa, təvazökar olmağa səsləyir, haqq yolunun qapısını onlara açar verir” [3].

Nəticə / Conclusion

Qazax xalqının görkəmli yazıçısı, alimi, ictimai xadimi Abay Kunanbayev cəmi 59 il yaşasa da, özündən sonra zəngin və dəyərli bədii irs qoyub getmişdir. Qazax realist ədəbiyyatının ən böyük şairi olan Abay Kunanbayev yaradıcılığı boyu bütün səmimiyyəti ilə elmə xidmət etmişdir.

Ədəbiyyat / References

1. N.Əliyeva. Qazax xalqının böyük oğlu Muxtar Auezov // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu “Əlyazmalar yanmır” (elmi məqalələr toplusu), №1 (6), Bakı, 2018.
2. <http://www.anl.az/down/meqale/xalqcebhesi/2013/yanvar/291352.htm>
3. <http://www.xalqcebhesi.az/news/literature/36430.html>

Мудрость слова в творчестве Абая Кунанбаева

Кёнуль Алиева

Институт литературы имени Низами Гянджеви НАНА. Азербайджан.

E-mail: eliyevpervin1@gmail.com

Резюме. Ряд изменений, произошедших в общественно-политической, а также культурной жизни казахской литературы XIX века, можно рассматривать как начало нового этапа. Таким образом, сильные остатки феодально-патриархальных отношений, конфронтации между племенами и семьями, главенство баев и религиозных судей в Казахстане не позволяли создать единое государство. Работа поэта “Aqliyye”, через которую он обратился к молодежи,

рассматривается как пик его творчества. Философско-дидактическая работа “Аклийе” была представлена читателям после того, как она была впервые переведена на азербайджанский язык в 2017 г. Поэт рассказывает о трудностях своего времени в работе, состоящей из 45 мудрых слов, и утверждает, что спасение нации возможно только через просвещение. Людям, страдающим от феодальных пыток, не суждено жить по правилам и законам царизма. Люди должны были платить не по карману налоги и эксплуатировались местными представителями царизма. Все это раньше оказывало негативное влияние на общественно-политическую, социально-экономическую и литературную жизнь казахов.

Ключевые слова: Абай Кунанбаев, “Аклийе”, казахская литература, наука